

महाराष्ट्र शासन
सार्वजनिक आरोग्य विभाग
शासन निर्णय क्रमांक: प्रशामा-२०२५/प्र.क्र. १२/क्षमता बांधणी ई क्र. १३२०३९३,
१० वा मजला, गोकुळदास तेजपाल रुग्णालय संकुल इमारत,
मंत्रालय, मुंबई-४०० ००९.
दिनांक: १५ सप्टेंबर, २०२५.

वाचा :-

१. महाराष्ट्र राज्याचे प्रशिक्षण धोरण, सामान्य प्रशासन विभाग, शासन निर्णय क्र.टीआरएन-०९/
प्र.क्र.३९/०९/१२-अ दि. २३ सप्टेंबर २०११
२. शासन निर्णय क्रमांक टीआरएन-२०११/प्र.क्र.२८४/११/१२-अ दि.२० मे २०१३
३. शासन परिपत्रक क्र.सा.प्र.वि. टीआरएन-२०१४/३४२/प्र.क्र. ५०/१४/१२-अ दि.२७ मे २०१४.
४. शासन निर्णय क्रमांक टीआरएन-२०१५/प्र.क्र.६०/१५/१२-अ दि.२४ जुन २०१५ (Class-३)
५. शासन परिपत्रक क्र. टीआरएन-२०१४/२४३/प्र.क्र.३८/१४/१२-अ दि.२२ एप्रिल २०१५.
६. शासन निर्णय क्रमांक २०१५-२०१५/प्र.क्र.२५८/आरोग्य-३ दिनांक २४ मे २०१६
७. संचालक, राज्य आरोग्य व कुटुंब कल्याण संस्था, नागपूर यांचे पत्र क्र.राआकुसं/रा.प्रशि.धोरण१५२७-
२९/२०२५, दि. ०८ जुलै, २०२५

प्रस्तावना:-

महाराष्ट्र राज्यातील जनतेला अत्याधुनिक व गुणवत्तापूर्ण आरोग्य सेवा प्रदान करण्यासाठी सार्वजनिक आरोग्य विभागांतर्गत कार्यरत असलेल्या सर्व अधिकारी व कर्मचारी यांचे ज्ञान व कौशल्य अद्यावत व वृद्धींगत करण्यासाठी निरंतर प्रशिक्षण देण्याची आवश्यकता आहे. वैद्यकीय क्षेत्रामध्ये नवनवीन संशोधन निरंतर सुरू असतात व त्यामुळे नवीन आरोग्य कार्यक्रमाचा आरोग्य विभागामध्ये अंतर्भाव करण्यात येत असतो. या नवीन कार्यक्रमांविषयी सर्व अधिकारी व कर्मचाऱ्यांना माहिती असणे आवश्यक आहे व त्यामुळे राज्यातील सर्व अधिकारी व कर्मचाऱ्यांना याविषयी प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे. सध्या राज्य स्तरावर सार्वजनिक आरोग्य विभागांतर्गत प्रशिक्षण देण्याचे कार्य सार्वजनिक आरोग्य संस्था, नागपूर (सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर) (१) येथे तसेच विभागीय स्तरावर आरोग्य व कुटुंब कल्याण प्रशिक्षण केंद्र (७) व जिल्हा स्तरावर जिल्हा प्रशिक्षण केंद्र (३४), रुग्णालय प्रशिक्षण केंद्र (२८) व तालुका प्रशिक्षण केंद्र (७) कार्यरत आहेत. सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर या संस्थेचे श्रेणीवर्धन करून सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय करण्याची धोरणात्मकबाब विचाराधीन होती. राज्यातील सर्व प्रशिक्षण संस्थामध्ये एकसुत्रता आणून प्रशिक्षण संस्था अद्यावत करणे आवश्यक आहे. त्या दृष्टीने या सर्व बाबींचा विचार करून महाराष्ट्र राज्याचे आरोग्य विषयक प्रशिक्षण धोरण ठरविण्यात येत आहे.

शासन निर्णय:-

सार्वजनिक आरोग्य विभागासाठी निश्चित करण्यात आलेले विभागीय प्रशिक्षण धोरण महाराष्ट्र राज्याच्या प्रशिक्षण धोरणातील तरतुदीनुसार सुसंगत असेल. त्यानुसार राज्य स्तरावर सार्वजनिक आरोग्य विभागांतर्गत तांत्रिक/ प्रशासकिय प्रशिक्षण देण्याचे काम सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर येथे तसेच विभागीय स्तरावर विभागीय आरोग्य व कुटुंब कल्याण प्रशिक्षण केंद्र व जिल्हा स्तरावर जिल्हा प्रशिक्षण पथक व रुग्णालयीन प्रशिक्षण केंद्र येथे चालू आहे. या संस्था पुढील काळातही तांत्रिक प्रशिक्षणासाठी शिखर प्रशिक्षण संस्था/ विभागीय प्रशिक्षण संस्था/ जिल्हा प्रशिक्षण संस्था अशा तीन स्तरावर कार्यरत असतील.

२. राज्य प्रशिक्षण धोरणाच्या मध्यवर्ती संकल्पनेनुसार सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या राज्य प्रशिक्षण धोरणामध्ये खालील बाबी समाविष्ट आहेत.

- १) सार्वजनिक आरोग्य विभागातील सर्व स्तरावरील अधिकारी व कर्मचाऱ्यांसाठी प्रशिक्षण असेल.
- २) प्रशिक्षण हे गरजांवर आधारित व निरंतर देण्यात येईल.
- ३) सध्या अस्तित्वात असलेल्या प्रशिक्षण सोयी, सुविधांचे बळकटीकरण व योग्य वापर करण्यात येईल.
- ४) आवश्यकतेनुसार विभागीय व जिल्हा प्रशिक्षण केंद्र व तालुका स्तरावरील प्रशिक्षण केंद्राची निर्मिती करण्यात येईल.
- ५) अ.क्र.२ येथील शासन निर्णयानुसार सेवांतर्गत प्रशिक्षणाला अधिकारी व कर्मचारी यांच्या सेवा नियमांशी निगडीत करण्यात येईल.
- ६) प्रत्यक्ष प्रशिक्षण आराखडा तयार करणे व त्यानुसार प्रशिक्षणासाठी अर्थसंकल्पीय तरतूद करणे.
- ७) विभागाच्या मानव संसाधन विकासाबरोबर प्रशिक्षण जोडले जाईल.
- ८) सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर हे सार्वजनिक आरोग्य विभागाचे शिखर प्रशिक्षण संस्था म्हणून कार्यरत राहील.
- ९) सध्या अस्तित्वात असलेल्या प्रशिक्षण संस्थांच्या सोयी सुविधांचे बळकटीकरण सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर यांचे मार्फत करण्यात येईल.
- १०) राज्य / विभागीय स्तरावर राष्ट्रीय आरोग्य अभियान/ राष्ट्रीय आयुष अभियान/ विविध आंतरराष्ट्रीय / राष्ट्रीय / अशासकिय संघटना (युनिसेफ, जपायगो, जागतिक आरोग्य संघटना, आयसीएमआर, एनआयएचएफडब्ल्यु, पाथ, युएनडीपी, पीएचएफआय, एएससीआय हैद्राबाद, टीआयएसएस मुंबई, आयआयटी मुंबई, एडीबी मुंबई, एनआयपीएचटीआर मुंबई, एआयआयएमएस नागपूर, महाराष्ट्र राज्य आरोग्य विज्ञान विद्यापीठ नाशिक, अंतर्गत विविध महाविद्यालये इ.) मार्फत प्रशिक्षण सत्रांचे आयोजन करण्यात येईल तसेच प्रशिक्षण सल्लागार/ व्यवस्थापक यांची नेमणूक करण्यात येईल.

३. महाराष्ट्र राज्याच्या प्रशिक्षण धोरणासंबंधाने सार्वजनिक आरोग्य विभागात आता खालीलप्रमाणे समित्यांचे गठन करण्यात येत आहे.

३.१.१. मार्गदर्शक समिती

अ.क्र.	सदस्यांची नावे	पदनाम
१	अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/ सचिव १, सार्वजनिक आरोग्य विभाग	अध्यक्ष
२.	अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव २, सार्वजनिक आरोग्य विभाग	सह अध्यक्ष
३.	आयुक्त आरोग्य सेवा तथा अभियान संचालक, राआअ, मुंबई	सदस्य
४.	सहसचिव, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, मुंबई	सदस्य
५.	संचालक, आरोग्य सेवा, मुंबई/पुणे/शहरी (मुंबई)	सदस्य
६.	अतिरिक्त संचालक, राज्य आरोग्य कुटुंब कल्याण, पुणे	सदस्य
७.	अतिरिक्त अभियान संचालक, राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, मुंबई	सदस्य
८.	सहसंचालक (अर्थ व प्रशासन), आरोग्य सेवा, मुंबई	सदस्य
९.	सहसंचालक (तांत्रिक), रा.आ.अ., मुंबई	सदस्य
१०.	प्राचार्य, विभागीय आरोग्य व कुटुंब कल्याण प्रशिक्षण केंद्र, नागपूर/पुणे	२ सदस्य
११.	सहसंचालक/उपसंचालक, सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर	सदस्य सचिव

मार्गदर्शक समितीची कार्यकक्षा

- सार्वजनिक आरोग्य विभागातील कार्यरत अधिकारी व कर्मचाऱ्यांचे ज्ञान व कौशल्य वृद्धीगत करणेकरीता राज्यप्रशिक्षण धोरणाची निर्मिती तथा त्याबाबत वेळोवेळी अद्यावतीकरण करणे.
- विभागातील कार्यरत अधिकारी व कर्मचाऱ्यांचे प्रशिक्षणाकरीता आवश्यक असलेल्या प्रशिक्षणांची रुपरेषा तयार करून आढावा घेणे.
- राज्यातील सर्व प्रशिक्षण संस्थांचे पायाभूत सुविधा आणि मानव संसाधन बाबींवर आढळून आलेल्या त्रुटीबाबत मार्गदर्शन करणे.
- सार्वजनिक आरोग्य विभागातील प्रशिक्षण संस्थांचे कार्यप्रणालीसाठी मार्गदर्शक तत्त्वे तयार करणे.

३.१.२ सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर करिता नियामक समिती निर्मिती

अ.क्र.	सदस्यांची नावे	पदनाम
१.	आयुक्त आरोग्य सेवा तथा अभियान संचालक, राआअ, मुंबई	अध्यक्ष
२.	संचालक-२ आरोग्य सेवा, पुणे	सह अध्यक्ष
३	संचालक, आरोग्य सेवा, मुंबई /शहरी (मुंबई)	सदस्य
४.	सह संचालक (प्रशिक्षण), सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर	सदस्य
५.	उपसंचालक, आरोग्य सेवा, पुणे / नागपूर	सदस्य
६.	प्राचार्य, विभागीय आरोग्य व कुटुंब कल्याण प्रशिक्षण केंद्र (सर्व)	सदस्य
७.	जिल्हा शल्य चिकित्सक (२) चक्राकार पध्दतीने	सदस्य
८.	जिल्हा आरोग्य अधिकारी (२) चक्राकार पध्दतीने	सदस्य
९.	वैद्यकीय अधिकारी, जिल्हा आरोग्य प्रशिक्षण केंद्र (DHTC) (२) चक्राकार पध्दतीने	सदस्य
१०.	उपसंचालक, (वित्त/लेखा/प्रशासन), सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर	सदस्य, सचिव

नियामक समितीची भूमिका आणि जबाबदाऱ्याः

- एका वर्षात किमान दोन बैठका आयोजित करणे.
- राज्यातील प्रशिक्षण आराखडा पुर्नरावलोकन करणे व सुधारणा सुचविणे.
- राष्ट्रीय आरोग्य अभियान अंतर्गत पीआयपी, पायाभूत सुविधांचे कार्य, मानव संसाधन आणि इतर प्रस्तावांचे पुर्नरावलोकन आणि मंजूरी प्रदान करणे.
- राज्यातील विविध प्रशिक्षणसंस्थाकडून तसेच कार्यकारी समितीकडून प्राप्त प्रस्तावांना तांत्रिक आणि प्रशासकीय मंजूरी प्रदान करणे.
- विविध लेखाशिर्षांतर्गत राज्य शासनाकडून प्राप्त निधिच्या विनियोगाचे धोरण ठरविणे.

३.१.३ सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर करिता कार्यकारी समिती निर्मिती

अ.क्र.	सदस्यांची नावे	पदनाम
१.	सहसंचालक, सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर	अध्यक्ष
२.	उपसंचालक, (वित्त/लेखा/प्रशासन)/ उपसंचालक (कौशल्य) सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर	सदस्य
३.	संचालक, आरोग्य सेवा, मुंबई/पुणे/शहरी (मुंबई) यांचे प्रतिनिधी	सदस्य
४.	कार्यकारी संचालक, एसएचएसआरसी, पूणे	सदस्य
५.	मुख्य प्रशासकीय अधिकारी, सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर	सदस्य
६	प्राध्यापक (१), सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर	सदस्य सचिव

कार्यकारी समितीची भूमिका आणि जबाबदाऱ्याः

- एका वर्षात किमान सहा सभा आयोजित करणे.
- राज्यातील अधिकारी व कर्मचाऱ्यांचे ज्ञान व कौशल्य वाढीसाठी संस्थानिहाय पाच वर्षांचा प्रशिक्षण आराखडा तयार करणे.
- राष्ट्रीय आरोग्य अभियान अंतर्गत प्रशिक्षण सत्रे, पायाभूत सुविधांचे कार्य, मानव संसाधन आणि इतर प्रस्ताव तयार करणे.
- नियामक समितीच्या मंजूरीसाठी सादर करावयाचे तांत्रिक आणि प्रशासकीय प्रस्ताव तयार करणे.
- राज्यातील सर्व प्रशिक्षण संस्थांचे पायाभूत सुविधा आणि मानव संसाधन बाबींवर आढळून आलेल्या त्रुटीबाबत प्रस्ताव तयार करणे.
- सार्वजनिक आरोग्य विभागासाठी कार्यरत अधिकारी आणि कर्मचाऱ्यांसाठी गरजांवर आधारित प्रशिक्षण अभ्यासक्रम तयार करणे.
- सार्वजनिक आरोग्य विभागात कार्यरत असलेल्या विविध संवर्गाचे प्रशिक्षण पश्चात मूल्यमापन प्रणाली तयार करणे.

- प्रशिक्षण संस्था आणि प्रशिक्षित मनुष्यबळ यांच्या देखरेख, समन्वय आणि मूल्यमापनासाठी योजना तयार करणे.
- राज्यातील कौशल्य विकास विभाग / आदिवासी विभाग व इतर शासकिय विभागासोबत समन्वय साधून गरजांवर आधारित प्रशिक्षण तयार करणे.

३.२. सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर यांना राज्यातील सर्व आरोग्य प्रशिक्षण संस्था संलग्न करण्यात येत असून यापुढे सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर हे राज्यस्तरीय तांत्रिक व प्रशासकिय प्रशिक्षणासाठी शिखर संस्था म्हणून कार्यरत राहील व त्याची कार्ये खालीलप्रमाणे राहतील.

३.२.१. राज्यातील सर्व आरोग्य प्रशिक्षण संस्थांसाठी विविध गुणवत्ता मानके निश्चित करणे, पायाभूत व बढती नंतरच्या प्रशिक्षणाचा अभ्यासक्रम तयार करणे. विषय वस्तु (Content) बाबत मार्गदर्शन करणे.

३.२.२. परिणामकारक प्रशिक्षणासाठी प्रशिक्षकांचे प्रशिक्षण आयोजित करणे, मूल्यमापन करणे तसेच प्रशिक्षण पुस्तिका तयार करणे, आवश्यकतेनुसार प्रशिक्षण पुस्तिकांचे भाषांतर करणे.

३.२.३. सर्व आरोग्य प्रशिक्षण संस्थेतील संस्थाप्रमुख व विद्याशाखा सदस्य यांच्या लेखा/आस्थापना विषयक बाबी सांभाळणे.

४. सर्व प्रशिक्षण संस्थामध्ये प्रशासकिय नियोजन व संनियंत्रण कक्ष स्थापन करण्यात येईल. संस्थेतील प्रशिक्षणाचे नियोजन तसेच प्रशिक्षणाच्या निविष्टा (Input) प्रक्रिया व प्रशिक्षणाचे परिणाम यांचे संनियंत्रणाची जबाबदारी संबंधित कक्ष सांभाळेल.

४.१ प्रशिक्षण संस्थेसाठी ५ वर्षांची प्रशिक्षण रुपरेषा व वार्षिक प्रशिक्षण आराखडा तयार करणे.

४.२ प्रत्येक पदाला आनुषंगिक अशा प्रशिक्षण गरजांचे विश्लेषण अहवाल तयार करणे.

४.३ कर्मचाऱ्यांची योग्य प्रशिक्षणासाठी निवड करणे तसेच सेवाप्रवेश व पदोन्नती अंतर्गत झालेल्या अधिकाऱ्यांना उजळणी प्रशिक्षण देणे व गरजेनुसार परीक्षापद्धती विकसीत करणे.

४.४ प्रशिक्षण कार्यक्रम व प्रत्यक्ष कामकाज यांचा समन्वय साधणे.

५. सार्वजनिक आरोग्य विभाग राज्य ते स्थानिक स्तरापर्यंत प्रत्येक कार्यालयात प्रशिक्षण सल्लागार / व्यवस्थापक नेमण्याची कार्यवाही करतील. प्रशिक्षण सल्लागार /व्यवस्थापक संबंधित विभागाच्या कार्यालयाच्या संबंधित स्तरासाठी अधिकारी / कर्मचारी यांच्या प्रशिक्षणाबाबत पुढील प्रमाणे कार्य करतील.

- प्रत्येक योजना व कार्यक्रमांतर्गत प्रशिक्षण आयोजित करण्यासाठी आर्थिक तरतूदीनुसार आराखडा तयार करणे.
- विभागामध्ये प्रशिक्षण देण्याकरिता अर्थसंकल्पित तरतूद प्राप्त करून घेण्यासाठी प्रस्ताव तयार करणे.
- संस्थेसाठी ५ वर्षांची प्रशिक्षण रुपरेषा व वार्षिक प्रशिक्षण आराखडा तयार करणे.

६. प्रशिक्षणाचे प्रकार

६.१ सार्वजनिक आरोग्य विभागातील अधिकारी व कर्मचाऱ्यास तांत्रिक, प्रशासकिय व सेवांतर्गत प्रशिक्षण आवश्यकतेनुसार राज्यस्तर, देशपातळीवर किंवा अंतरराष्ट्रीय स्तरावर उपलब्ध करून देण्यात येईल.

६.२ तांत्रिक प्रशिक्षणाची रचना व अंमलबजावणीचा आराखडा-

सदर प्रशिक्षण सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या अधिनस्त संस्थांच्या मूळ तांत्रिक कामकाजाशी संबंधित असेल. तांत्रिक प्रशिक्षणाची आखणी, विकसन, नियोजन, समन्वय, अंमलबजावणी तसेच प्रशिक्षणार्थीचे मूल्यमापन करून

त्यांना प्रमाणित करण्याची जबाबदारी सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर यांची राहिल. त्यासाठी सर्व संस्थेच्या पायाभूत सुविधांमध्ये वाढ करण्यात येईल. बदलीने नियुक्ती झालेल्या अधिकारी/कर्मचाऱ्यांना त्यांच्या कामाचे स्वरूपानुसार काम करण्यासाठी विशिष्ट ज्ञानाची आवश्यकता असल्यास, अशा अधिकारी/कर्मचाऱ्यांना त्यांच्या अधिपत्याखालील प्रशिक्षण संस्थांमध्ये प्रशिक्षण देणे अनिवार्य राहिल.

६.३ प्रशासकिय व सेवातर्गत प्रशिक्षणाची रचना तसेच अंमलबजावणीचा आराखडा-

सदर प्रशिक्षणाचे उद्दिष्ट हे ज्ञान, कौशल्य आणि दृष्टीकोण यामधील यथायोग्य बदल करण्यासाठी राहिल. हे प्रशिक्षण आरोग्य विभागांच्या अधिकारी व कर्मचाऱ्यांसाठी आवश्यक असेल. (उदा.लोक प्रशासन, वैद्यकीय तांत्रिक प्रशिक्षण, सामाजिक बांधिलकी, प्रकल्प व्यवस्थापन, सुप्रशासन, व्यवस्थापकीय कौशल्य, अर्थसंकल्पीय बाबी, मनुष्यबळ विकास- आस्थापनाविषयक कामकाज संबंधित कायदे, संगणक प्रशिक्षण इ.) सदर प्रशिक्षण, प्रशासनाची सर्वसाधारण क्षमता बांधणी, प्रेरणा व सुयोग्य कामकाजासाठी अतिशय महत्वाचे असल्याने सर्व पदांवरील अधिकारी व कर्मचाऱ्यांना सदर प्रशिक्षण घेणे बंधनकारक राहिल. प्रशिक्षणाची बांधणी, आखणी, तज्ञप्रशिक्षक तयार करणे, मुल्यमापन, परिक्षेचे वेळापत्रक ठरविणे व प्रमाणपत्रे देणे आदी कामे पाहणारी विकास संस्था म्हणून सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर व विभागीय आरोग्य प्रशिक्षण संस्था तसेच जिल्हा आरोग्य प्रशिक्षण केंद्राकडे असेल. हे प्रशिक्षण सर्व पदांवरील कर्मचाऱ्यांना विशेषतः त्या पदावर नियुक्त झाल्यानंतर बंधनकारक राहिल.

महाराष्ट्र राज्याच्या सार्वजनिक आरोग्य विभागातील अधिकारी/कर्मचारी यांना तक्त्यामध्ये नमुद केल्या प्रमाणे प्रशिक्षण देण्यात येईल.

अ) पायाभूत प्रशिक्षण कालावधी

गट	कालावधी
अ	२ आठवडे
ब	२ आठवडे
क	२ आठवडे
ड	१ आठवडा

पायाभूत प्रशिक्षण कार्यक्रमासाठी नवनियुक्त अधिकारी / कर्मचाऱ्यांना मुळ मुख्यालयी रुजू होण्यापूर्वी प्रशिक्षणास पाठविण्यात येईल. अथवा पायाभूत प्रशिक्षण रुजू झाल्यापासून १ वर्षात पूर्ण करणे आवश्यक राहिल. परिविक्षाधीन कालावधी समाप्तीच्या आदेशासाठी पायाभूत प्रशिक्षण समाधानकारकरित्या पूर्ण करणे अनिवार्य असेल.

आ) पदोन्नतीनंतरचे प्रशिक्षण कालावधी

गट	कालावधी
अ	२ आठवडे
ब	२ आठवडे
क	१ आठवडे

पदोन्नतीनंतरचे प्रशिक्षण विशेषतः पदोन्नतीनंतर बदललेल्या जबाबदाऱ्या व कामाचे स्वरूप याबद्दल असल्याने प्रशासकीय प्रशिक्षणाचा कालावधी विभागाचे प्रशिक्षण धोरणाच्या तरतूदीनुसार असेल. तांत्रिक /

प्रशासकिय प्रशिक्षणाबाबत सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या विविध स्तरांवरील प्रशिक्षण संस्थाकडून प्रशिक्षणाचे नियोजन व आयोजन करण्यात येते ते विभागाच्या तांत्रिक / प्रशासकिय प्रशिक्षण कार्यक्रमानुसार घेण्यात येईल. (सदरचे प्रशिक्षण पदोन्नती नंतरच्या १ वर्षात पूर्ण करणे आवश्यक राहील.)

इ) उजळणी प्रशिक्षण

- १) राज्यातील सार्वजनिक आरोग्य विभाग अंतर्गत कार्यरत सर्व संवर्गाकरीता उजळणी प्रशिक्षण किमान ४ ते ६ वर्षातून एकदा देण्यात येईल.
- २) सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या विविध स्तरांवरील प्रशिक्षण संस्थाकडून प्रशिक्षणाचे नियोजन व आयोजन करण्यात येईल.
- ३) प्रशिक्षणाचा कालावधी ३ दिवसांसाठी असेल.

७. प्रत्यक्ष प्रशिक्षण देण्यासाठीची व्यवस्था व प्रशिक्षण संस्थांची कार्ये:-

७.१ सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर -राज्यस्तरीय शिखर प्रशिक्षण संस्था म्हणून कार्य करेल. प्रशिक्षण गरजांचे विश्लेषण करतील. बहुउद्देशिय आरोग्य सेवक (पू.) मुळ प्रशिक्षण व सेवा अंतर्गत कनिष्ठ/ वरिष्ठ लिपीक प्रशिक्षण व लिपीक वर्गीय कर्मचाऱ्यांच्या पदोन्नतीच्या अनुषंगाने पर्यवेक्षकीय प्रशिक्षण विभागीय स्तरावर आयोजित करतील व परीक्षा संदर्भात परीक्षा मंडळाचे प्रमुख म्हणून कार्य करतील. विभागाचे कार्यक्रम व योजना यांच्यासाठी सर्व पातळीवरील लोकांना समाविष्ट करून विशेष कार्यशाळा घेतील. विभागासाठी प्रशिक्षण पुस्तिका व प्रशिक्षण साहित्य तयार करतील. विभागांच्या प्रशिक्षकांसाठी विषयानुसार प्रशिक्षण आयोजित करतील. विभागाशी संबंधित विषयात संशोधन करतील. आवश्यकतेप्रमाणे विभागाचे कार्यक्रम व योजना यांचे मुल्यमापन करतील. त्याचप्रमाणे शासकीय धोरण, योजना व कार्यक्रमात उचित बदल आणण्यासाठी शासनाला शिफारस करतील. आरोग्य विभागांच्या सर्व प्रशिक्षण संस्थांचे मुल्यमापन शिखर प्रशिक्षण संस्था म्हणून सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर करेल.

• सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर संस्थेची प्रमुख कार्ये.

- १) राज्यातील इतर प्रशिक्षण संस्था, यशदा, राज्य आरोग्य संसाधन केंद्र, केंद्रशासनाच्या प्रशिक्षण संस्था National Institute of Health and Family Welfare, National Health System RecourseCenter अंतराष्ट्रीय पातळीवरील प्रशिक्षण संस्था UNDP, ICMR, PHFI FIM यांचेशी समन्वय साधून परीणामकारक प्रशिक्षणाची अंमलबजावणी करणे.
- २) सर्व अधिकारी व कर्मचारी यांना त्यांचे पदाशी निगडित भूमिका, कर्तव्य व त्यामध्ये होणारा बदल यासाठी सक्षम बनिवणे.
- ३) सर्व अधिकारी व कर्मचारी यांचे ज्ञान व कौशल्य वृद्धीगत करणे व त्यांच्या कार्यक्षमतेमध्ये वाढ करण्यासाठी प्रयत्न करणे.
- ४) उत्कृष्ट प्रशिक्षक म्हणून भूमिका पार पाडण्यासाठी प्रशिक्षकांचे प्रशिक्षण विषयक कौशल्य वृद्धीगत करणे.
- ५) प्रशिक्षण विषयक साधन सामुग्री उपलब्ध करून देणे.
- ६) आरोग्य विषयक संशोधन करणे आणि त्यानुसार प्रशिक्षणाचा दर्जा उंचाविणे.

७.२ प्रशासनिक व सेवांतर्गत प्रशिक्षणाची प्रक्रिया ही तीन स्तरावर कार्यान्वित केली जाईल.

अ) राज्यस्तर:-सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर ही शिखर प्रशिक्षण संस्था म्हणून कार्य करेल. विविध विषयांबाबत प्रशिक्षक तयार करण्याकरीता प्रशिक्षण आयोजित करणे. संगणक व माहिती तंत्रज्ञानामध्ये विकेंद्रित प्रशिक्षण देण्यासाठी प्रमुख संस्था म्हणून काम पाहणे आणि महाराष्ट्र राज्याची व्हर्चुअल ऑकॅडमी म्हणून दुरस्थ व ई-शिक्षणासाठी राज्य यंत्रणा तसेच प्रलेख व प्रशिक्षण साहित्याची निर्मिती (Digital Knowledge Hub), भाषांतर व प्रसारण करणे, उपलब्ध असलेल्या विविध प्रशिक्षण साहित्यांचे क्षेत्रिय भाषांमध्ये भाषांतर करणे. तसेच शासकीय योजनांचा आवश्यकतेनुसार शासनाच्या वतीने आढावा व मुल्यमापन करून आवश्यक त्या शिफारशी करण्यामध्ये व प्रशिक्षण मुल्यमापनामध्ये सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूरची मुख्य भूमिका राहील.

ब) विभागीय स्तर:-विभागीय आरोग्य व कुटुंब कल्याण प्रशिक्षण संस्था (DHFWTC)

कार्य/ भूमिका पुढीलप्रमाणे -

सदर संस्था हया सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर यांच्या तांत्रिक व प्रशासकीय नियंत्रणाखाली कार्यरत राहील. बहुउद्देशिय आरोग्य कर्मचारी (पु.) यांना प्रशिक्षण देणे, राष्ट्रीय आयोजित न्युनता नियंत्रण कार्यक्रम संबंधित विभागात राबविणे. सर्व राष्ट्रीय आरोग्य कार्यक्रमांतर्गताचे प्रशिक्षण, लिपीक संवर्गातील प्रशिक्षण तसेच विशेष योजना व कार्यक्रमांची अंमलबजावणी करण्यासाठी निवडलेल्या गटाकरीता विभागवार विशेष कार्यशाळा आयोजित करणे. त्याखेरीज राज्य स्तरावर संशोधनासाठी माहिती सामुग्रीचे विकसन, मुल्यमापन करणे.

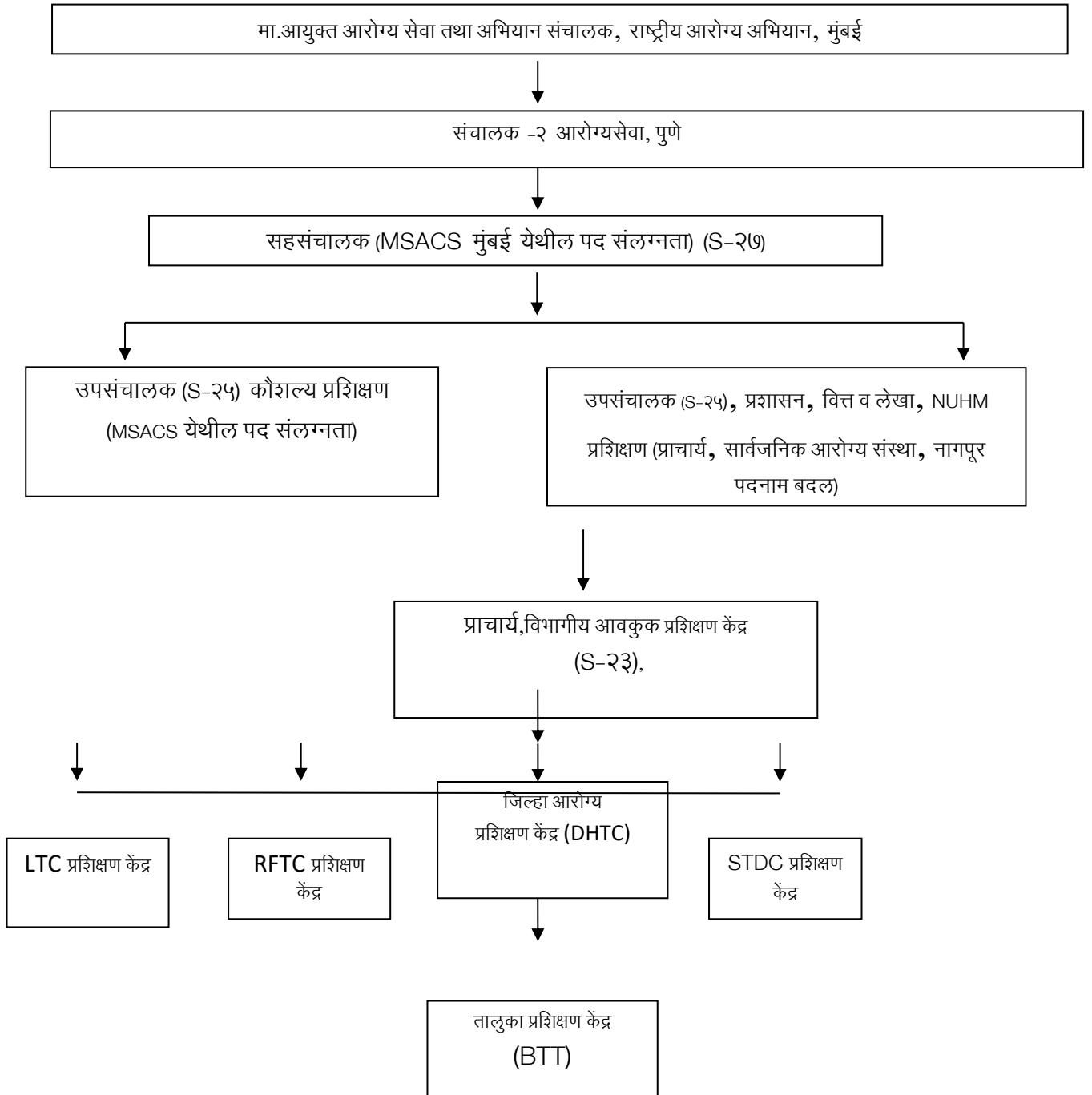
क) जिल्हास्तर:- जिल्हा आरोग्य प्रशिक्षण केंद्र (DHTC)कार्यरत असतील.

कार्य/ भूमिका पुढीलप्रमाणे -

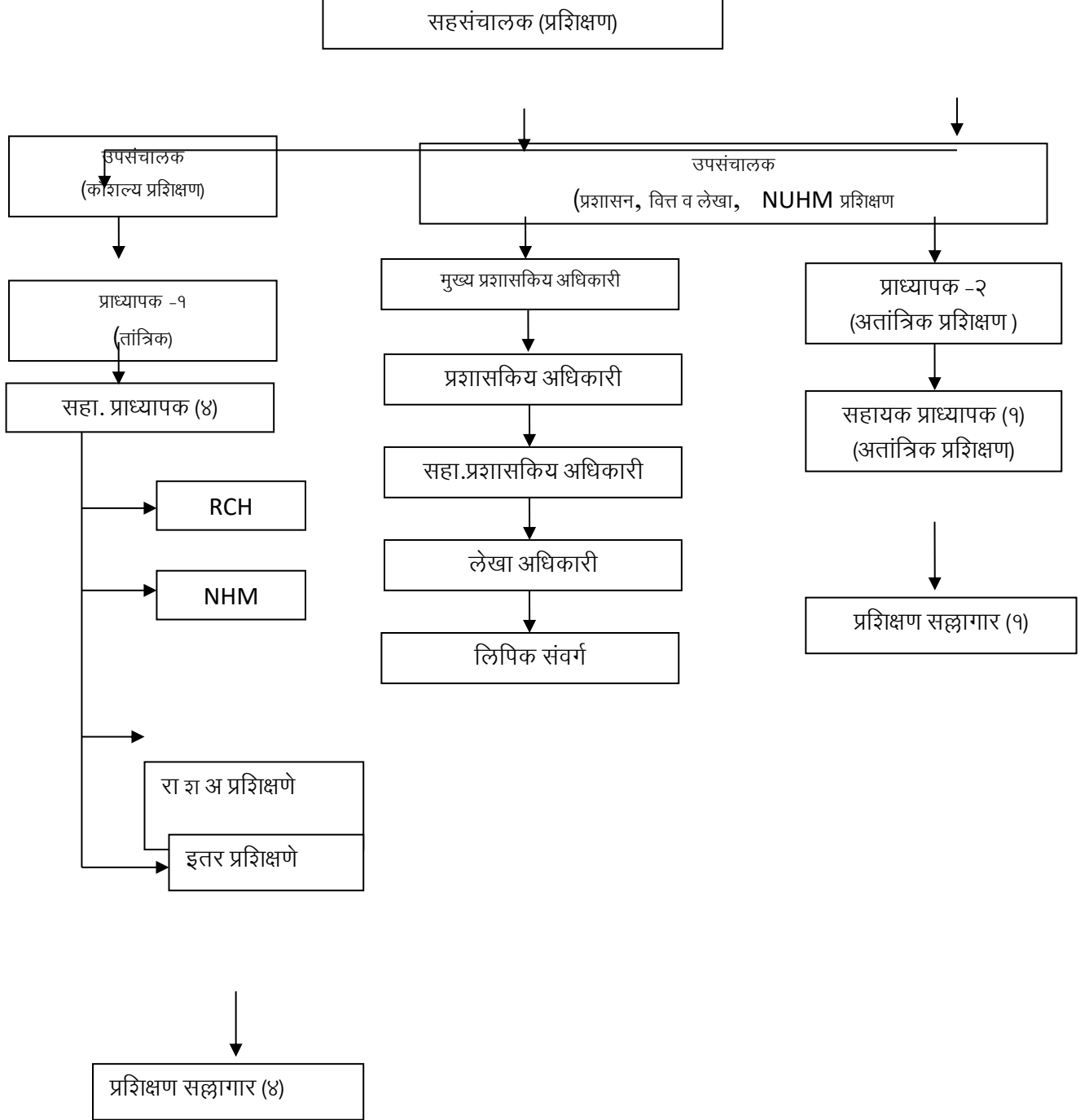
जिल्हा आरोग्य प्रशिक्षण केंद्र (DHTC) ही संस्था विभागीय आरोग्य व कुटुंब कल्याण प्रशिक्षण संस्था (DHFWTC) यांच्या अधिपत्याखाली कार्यरत राहील. जिल्हा आरोग्य प्रशिक्षण केंद्र (DHTC) यांचे प्रशासकीय व तांत्रिक नियंत्रण विभागीय आरोग्य व कुटुंब कल्याण प्रशिक्षण संस्था (DHFWTC) यांच्याकडे राहील. प्रत्येक जिल्हा आरोग्य प्रशिक्षण केंद्रात एक विषय तज्ञांचा गट असेल. जिल्हा आरोग्य प्रशिक्षण केंद्रात (DHTC) तांत्रिक व अतांत्रिक प्रशिक्षण आयोजित करतील. तालुका स्तरीय प्रशिक्षण संस्थांचे कामकाज व प्रशिक्षण सत्र आयोजनाची जबाबदारी पार पाडतील

७.३ सार्वजनिक आरोग्य विभाग प्रशिक्षण कार्यक्रम संरचना

राज्य आरोग्य सेवा संचालनालय कार्यप्रणाली

८. अ) विभागाचे प्रशिक्षण विषयक धोरण-

८.१ सर्व स्तरावरील अधिकारी व कर्मचाऱ्यांचे संवर्गनिहाय प्रशिक्षण सत्र आयोजित करणे.

८.२ राज्य प्रशिक्षण धोरणतर्गत तयार करण्यात आलेले संवर्गनिहाय प्रशिक्षण, प्रशिक्षणाचा कालावधी, प्रशिक्षण स्थळ व अभ्यासक्रमानुसार प्रशिक्षण सत्र आयोजित करण्यात येतील.

८.३ अधिकृत असलेल्या प्रशिक्षण स्थळाव्यतीरीक्त आवश्यकतेनुसार व निकषाप्रमाणे खाजगी व स्वयंसेवी संस्थांची प्रशिक्षण स्थळ म्हणून निवड करून अशा संस्थामध्ये प्रशिक्षण सत्र आयोजित करण्यात येईल.

८.४ अधिकारी व कर्मचाऱ्यांचे तांत्रिक प्रशिक्षण, प्रशासकीय व सेवांतर्गत प्रशिक्षण घेण्यात येतील.

८.५ सदर प्रशिक्षण प्रशासनाची सर्वसाधारण क्षमता बांधणी, प्रेरणा व सुयोग्य कामासाठी अतिशय महत्वाचे असल्याने सर्व पदावरील कर्मचाऱ्यांना सदर प्रशिक्षण घेणे बंधनकारक राहिल. प्रशिक्षणास गैरहजर असल्यास सदर प्रशिक्षणार्थी शासनाच्या प्रचलित धोरणाप्रमाणे कार्यवाहीस पात्र राहिल. नवीन विषयाची तोंडओळख करण्यासाठी विशेष प्रशिक्षण सत्र आयोजित करण्यात येतील.

८.६ आवश्यकतेनुसार आरोग्य अधिकारी व कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण देण्यासाठी प्रशिक्षकाला इतर राज्यात, केंद्रशासनाच्या प्रशिक्षण संस्थेत व आवश्यकतेप्रमाणे विदेशात प्रशिक्षण/परीषद/कार्यशाळा/अभ्यास दौ-यासाठी पाठविण्यात येईल.

८.७ राज्यातील आरोग्य प्रशिक्षण संस्थांची गुणवत्ता वृद्धीगत करण्यासाठी त्या-त्या संस्थांनी आयएसओ मानांकन प्राप्त करण्यासाठी प्रयत्न करतील व त्यानुसार सातत्यपूर्ण सेवा देण्यासाठी प्रयत्नशील असतील.

८.८ प्रशिक्षण संस्थांमध्ये नियुक्त करतांना अधिकारी व कर्मचारी यांना त्यांचे शैक्षणिक पात्रता प्रशिक्षणाचा अनुभव इत्यादी बाबी गृहीत धरून नियुक्त करण्यात यावी.

८.९ प्रशिक्षणाची गुणवत्ता टिकवून ठेवण्यासाठी सध्या आरोग्य प्रशिक्षण संस्थांमध्ये कार्यरत असलेल्या प्रशिक्षित अधिकारी व विद्याशाखा सदस्यांची स्थानंतरणाने त्यांचे सहमतीने पदस्थापना प्रशिक्षण संस्थामध्येच करण्यात येईल.

८.१० राष्ट्रीय आरोग्य अभियान व प्रजनन व बाल आरोग्य (आरसीएच) या कार्यक्रमांतर्गत संबंधित प्रशिक्षणाचा खर्च भागविण्यात येईल व त्याप्रमाणे आवश्यकतेनुसार पदांची निर्मिती करण्यात येईल.

८.११ राज्यातील सर्व प्रशिक्षण संस्थेमध्ये प्रशासकीय एकसूत्रता येण्याच्या दृष्टीने वरिष्ठ प्रशिक्षण संस्थेचे त्यापेक्षा कनिष्ठ प्रशिक्षण संस्थेवर प्रशासकीय नियंत्रण असणे अत्यंत आवश्यक आहे. त्याअनुषंगाने खालीलप्रमाणे प्रशासकीय रचना कार्यप्रणाली कार्यरत राहिल.

८.११.१) प्रशिक्षण विभाग प्रमुख- राज्य प्रशिक्षण धोरण अंतर्गत संचालक, सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर हे प्रशिक्षण विभाग प्रमुख म्हणून घोषित करण्यांत येत आहे. तसेच विभाग प्रमुखांना असलेले सर्व अधिकार प्रदान करण्यात येत आहे. राज्यातील सर्व प्रशिक्षण संस्था प्रशासकीय व तांत्रिक नियंत्रणात राहतील.

संचालक, राज्य आरोग्य व कुटुंब कल्याण संस्था नागपूर हे या संस्थेच्या सर्वांगीण विकासासाठी जबाबदार राहतील. त्याच प्रमाणे दर पाच वर्षांनी राज्य प्रशिक्षण धोरणाचा आढावा घेऊन आवश्यक त्या समयोचीत सुधारणा करतील.

८.११.२ गोपणीय अहवाल कार्य प्रणाली

अ.क.	पदनाम	प्रतिवेदन अधिकारी	पुनर्विलोकन अधिकारी
१	सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर येथील गट -अ/ब अधिकारी	उप संचालक (प्रशिक्षण)/ सहसंचालक (प्रशिक्षण)*	संचालक-२ सार्वजनिक आरोग्य सेवा पुणे
२	प्राचार्य, विभागीय आरोग्य व कुटुंब कल्याण प्रशिक्षण केंद्रे	उपसंचालक (प्रशिक्षण)	संचालक-२ सार्वजनिक आरोग्य सेवा पुणे

३	जिल्हास्तरीय प्रशिक्षण संस्था प्रमुख	प्राचार्य, विभागीय आरोग्य व कुटुंब कल्याण प्रशिक्षण केंद्रे	उपसंचालक (प्रशिक्षण)
४	तालुकास्तरीय प्रशिक्षण संस्था प्रमुख	जिल्हास्तरीय प्रशिक्षण संस्था प्रमुख	प्राचार्य, विभागीय आरोग्य व कुटुंब कल्याण प्रशिक्षण केंद्रे

* पद स्थानांतर/संलग्नता झाल्यानंतर लागू राहिल.

८.ब) प्रशिक्षण कार्यक्रम नियोजन प्रक्रिया (Planning Process)

• संस्थास्तर

उपकेंद्र, प्राथमिक आरोग्य केंद्र, ग्रामिण, उपजिल्हा, जिल्हा रुग्णालय व इतर रुग्णालये :-

- ✓ संस्थास्तरावरील प्रशिक्षित/ अप्रशिक्षित संवर्ग निहाय माहिती (Training Matrix) तयार करणे.

कालमर्यादा:- पहिला व दुसरा आठवडा ऑक्टोबर

• जिल्हास्तर

जिल्हा आरोग्य प्रशिक्षण केंद्र (DHTC) :-

- ✓ Training Matrix आधारे प्रशिक्षित व अप्रशिक्षित मनुष्यबळाची माहिती घेवून सर्व आरोग्य विषयक कार्यक्रमांचा प्रशिक्षण आराखडा तयार करणे. कार्यान्वीत असलेल्या तालुक्यांना प्रशिक्षण केंद्रांच्या कार्यक्षेत्रातील आरोग्य संस्थांचा आराखडा घेवून समाविष्ट करणे.
- ✓ प्रशिक्षणाची गरज (Training Need Assessment), प्रशिक्षण संस्था/ केंद्र यांची क्षमता तपासून वार्षिक उद्दिष्ट ठरविणे.

कालमर्यादा:- तिसरा आठवडा ऑक्टोबर

• विभागीय स्तर

विभागीय आरोग्य व कुटुंबकल्याण प्रशिक्षण केंद्र (सर्व) :-

- ✓ विभागांतर्गत उपलब्ध सर्व प्रशिक्षण केंद्रांकडून प्रशिक्षण कृती आराखडा मागवून एकत्रित करणे.
- ✓ वैद्यकीय अधिकारी व विशेषज्ञ यांचे ज्ञान व कौशल्य वृद्धीगत करणेकरीता विभागीय स्तरावर आखणी करणे.
- ✓ प्रशिक्षण भाराच्या अनुषंगाने नवीन कौशल्य प्रशिक्षण केंद्र (Skill Training Site) निवड करणे.

कालमर्यादा:- पहिला आठवडा नोव्हेंबर

• राज्यस्तर

सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर:-

- ✓ आरोग्य विभागातील सर्व कार्यक्रम प्रमुखांकडून त्यांच्या संबंधित कार्यक्रमाचा प्रशिक्षण कृती आराखडा मागवून घेवून एकत्रित करणे.
- ✓ प्रशिक्षण भाराच्या अनुषंगाने अंमलबजावणीसाठी वार्षिक वेळापत्रक तयार करणे.
- ✓ सर्व कार्यक्रम प्रमुखांची दोन दिवसीय कार्यशाळा आयोजित करून अंतिम कृती आराखडा आयुक्त आरोग्य सेवा तथा अभियान संचालक, राष्ट्रीय आरोग्य अभियान मुंबई यांचे कडे सादर करणे.

कालमर्यादा :- दुसरा व तिसरा आठवडा नोव्हेंबर

९. सर्व कनिष्ठ प्रशिक्षण संस्थेत कार्यरत अधिकाऱ्यांचे गोपनीय अहवाल, दिर्घमुदतीची रजा, सेवापुस्तक, वेतनवाढी व इतर प्रशासकीय बाबी त्या-त्या वरिष्ठ कार्यालयाच्या अंतर्गत येतील.

- प्रशिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर प्रशिक्षित अधिकारी व कर्मचाऱ्यांचे मुल्यामापन त्या-त्या प्रशिक्षण संस्थांचे संस्थाप्रमुख / शाखा सदस्य यांचेमार्फत दर सहा महिन्याने करण्यात येईल.
- नामनिर्देशित प्रशिक्षणार्थी गैरहजर असल्यास अथवा प्रशिक्षण संस्थांचे आवश्यकतेनुसार नामनिर्देशने न केल्यास संबंधित पर्यवेक्षकीय अधिकाऱ्यावर म.ना.से. (शिस्त व अपील) नियम-१९७९ च्या तरतुदीनुसार शिस्तभंगाची कार्यवाही करण्यात यावी.
- प्रशिक्षण पश्चात चाचणीत ज्ञान व कौशल्य प्रशिक्षणार्थीस ७०% पेक्षा कमी गुण प्राप्त झाल्यास प्रशिक्षणार्थीस स्वःखर्चात व आपल्या रजा खर्ची घालून प्रशिक्षणातील ज्ञान व कौशल्य प्राप्त करावे लागेल व त्याची नांद सेवा पुस्तकात घेण्यासाठी संबंधित पर्यवेक्षक अधिकाऱ्यांना सुचित करतील.

१०. कौशल्य विकास प्रशिक्षणे

राज्यातील सार्वजनिक आरोग्य विभाग अंतर्गत कार्यरत विविध प्रशिक्षण संस्था स्तरावर महाराष्ट्र राज्य कौशल्य विकास विभागा समवेत समन्वय साधून विविध आवश्यक कौशल्य विकास प्रशिक्षणे आयोजित करण्यात येतील.

११. आर्थिक तरतूद -

सार्वजनिक आरोग्य सेवा प्रशिक्षण संचालनालय, नागपूर वर्षाच्या सुरवातीला प्रशिक्षण आराखडा सादर करेल व त्यानुसार केंद्रासाठी लागणारी आर्थिक तरतूद त्या-त्या आर्थिक वर्षाच्या अर्थसंकल्पात सार्वजनिक आरोग्य विभागामार्फत करण्यात येईल. (लेखाशिर्ष २२१०/२२११, वैद्यकीय सेवा व सार्वजनिक आरोग्य) सदर प्रशिक्षण धोरण योजना म्हणून राबविण्यात येईल.

१२. प्रस्तुत योजनेतर्गत मार्गदर्शक सूचना, मार्गदर्शक तत्वे तसेच शासनाचे प्रचलित नियम व अटी यांनुसार विविध प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करणे, याकरीता संबंधित अधिकाऱ्यांना आवश्यक त्या सूचना संचालक, राज्य आरोग्य व कुटुंब कल्याण संस्था, नागपूर यांनी निर्गमित कराव्यात.

१३. विविध प्रशिक्षणाचा कार्यक्रम सह संचालक/उपसंचालक, राज्य आरोग्य व कुटुंब कल्याण संस्था, नागपूर यांनी सर्व संबंधित प्राचार्य आरोग्य व कुटुंब कल्याण प्रशिक्षण केंद्रे यांच्या समन्वयाने राबवावा.

१४. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा साकेतांक २०२५०९१५१५१४००५१७ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(अ.भि. मोरे)

अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. मा. राज्यपाल, राजभवन, मुंबई

२. मा. मंत्री, सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण विभाग, मंत्रालय, मुंबई

३. मा. राज्यमंत्री, सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण विभाग, मंत्रालय, मुंबई
४. महालेखापाल, (लेखा परिक्षा/लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र-१/२, मुंबई /नागपूर.
५. आयुक्त,आरोग्य सेवा तथा अभियान संचालक,राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, मुंबई.
६. संचालक, आरोग्य सेवा-१/२, आरोग्य सेवा आयुक्तालय, आरोग्य भवन, मुंबई.
७. संचालक, आरोग्य सेवा (अर्थ व प्रशासन) आरोग्य भवन, मुंबई
८. संचालक, राज्य आरोग्य व कुटुंब कल्याण संस्था नागपूर
९. उपसंचालक, आरोग्य सेवा मंडळ (ठाणे, पुणे, नाशिक, कोल्हापूर, छत्रपती संभाजीनगर, लातूर, अकोला, नागपूर,)
- १०.जिल्हा शल्य चिकित्सक, जिल्हा रुग्णालय, (सर्व)
- ११.जिल्हा कोषागार अधिकारी, (सर्व)
- १२.नियोजन विभाग/का.१४७२, मंत्रालय, मुंबई
- १३.वित्त विभाग (व्यय-१३), मंत्रालय, मुंबई
- १४.अवर सचिव/कार्यासन अधिकारी, (सेवा-१/सेवा-२/अर्थसंकल्प), सा.आ.वि. मंत्रालय,मुंबई.
१५. निवडनस्ती (आरोग्य-३अ)